

УДК 37.015.31“19/20”:613.42(045)

DOI 10.31494/2412-9208-2018-1-1-32-39

О. І. Онипченко,

кандидат педагогічних наук, доцент

(Комунальний заклад “Харківська гуманітарно-педагогічна академія”
Харківської обласної ради)

onip4enko.o@gmail.com

ФАМІЛІСТИКА ТА ПІДГОТОВКА ДІТЕЙ І ПІДЛІТКІВ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ (60-80-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Анотація

На основі ретроспективного вивчення досвіду підготовки старшокласників до сімейного життя показано різноманітні аспекти цієї роботи як складової статеворольової соціалізації через відповідно організоване статеве виховання дітей та підлітків; висвітлено наукову спадщину видатних педагогів ХХ століття (П. Блонський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, А. Хріпкова, І. Гребенніков та ін.) у вихованні майбутнього сім'янина, зокрема завдяки розвитку нового напрямку в науці 60-80-х років – фамілістики. Показано досвід упровадження курсів по підготовці дітей та підлітків до сімейного життя.

Ключові слова: підготовка до сімейного життя, статеве виховання, майбутній сім'янин, статеворольова соціалізація, фамілістика.

Summary

In the sphere of family relations, negative trends began to occur, such as: a decrease in the number of marriages, the spread of unconventional forms of hostel organization, a decrease in the birth rate, an increase in divorce; increase in the number of incomplete families and children born out of wedlock; increase in the average age of marriage; spreading the idea of voluntary childlessness – "child free"; accommodation of married couples without official stamped marriage registration; an increase in the number of single people who do not intend to get married.

Key words: preparation for a family life, sex education, future family man, gender-role socialization, familistic.

Постановка проблеми. Українська держава переживає соціально-економічну кризу, що боляче позначилось на функціонуванні інституту сім'ї. У сфері сімейних стосунків стали відбуватися негативні тенденції, як-то: зниження кількості шлюбів, поширення нетрадиційних форм організації співжиття, зменшення народжуваності, зростання розлучень; зростання кількості неповних сімей та дітей, народжених поза шлюбом; збільшення середнього віку укладання шлюбу; поширення ідеї добровільної бездітності – “free child”; проживання подружніх пар без оформлення шлюбу; збільшення кількості одиноких людей, які не беруть шлюб; зменшення кількості повторних шлюбів тощо.

Складна соціально-економічна ситуація в українському суспільстві негативно впливає на сім'ю як основний соціальний інститут, у якому виховується особистість майбутнього сім'янина, що безпосередньо відбивається на статеворольовій соціалізації дітей та підлітків.

Серед впливових агентів статеворольової соціалізації (статевого виховання) завжди була школа. Проте сучасний стан підготовки учнівської

молоді до сімейного життя характеризується низкою суттєвих недоліків: випускники шкіл мають недостатній рівень статевої поінформованості, необізнані з питаннями сексуальної культури, не розуміють психологічних особливостей статей, психології інтимних взаємин, небезпеки непланової вагітності тощо [2, с.1].

Аналіз досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти підготовки дітей та підлітків до сімейного життя визначаються в численних психолого-педагогічних дослідженнях: в аспекті впливу на статеву свідомість (М. Боришевський, В. Васютинський, Т. Говорун); через формування культури сексуальної поведінки (Т. Говорун, Т. Гурлєва, О. Шарган); через адаптацію до реалізації функцій сім'ї (Т. Буленко, В. Зацепін, З. Кісарчук, Р. Федоренко); через формування в молоді моральних основ сімейного життя (М. Вовчик-Блакитна, Л. Верб, Н. Верещагіна, Є. Ільяна, С. Ковальов, Т. Кравченко, В. Макаров, Н. Новікова, В. Поплужний); через етнокультурні засади (М. Стельмахович, Г. Сутріна, В. Постовий, Т. Тюріна); соматико-гігієнічні основи (Д. Ісаєв, В. Каган, Д. Колесов, А. Хріпкова, І. Юнда).

Вивчення різноманітних заходів щодо підготовки дітей та підлітків до сімейного життя вказує на необхідність застосування нових засобів родинного виховання з урахуванням національних традицій, демографічних, етнопсихологічних, соціокультурних та інших факторів, адже саме в сім'ї закладається фундамент духовної культури людини.

Мета статті – на основі ретроспективного вивчення досвіду підготовки старшокласників до сімейного життя показати різноманітні аспекти цієї роботи як складової статеворольової соціалізації через відповідно організоване родинне виховання дітей та підлітків; висвітлити наукову спадщину видатних педагогів ХХ століття у вихованні майбутнього сім'янина, зокрема завдяки розвитку нового напрямку в науці 60-80-х років – фамілістики; показати досвід впровадження різноманітних курсів з підготовки до сімейного життя та їх наслідки.

Ретроспективний огляд психолого-педагогічної літератури виявив, що вітчизняна педагогіка й школа у своєму історичному розвитку мають значний досвід щодо формування готовності молоді до шлюбу й сім'ї. На початку 20-30-х рр. ХХ століття діяльність щодо підготовки молоді до сімейного життя монополізувалася державою, тому теза про те, що школа є провідною ланкою в системі комуністичного виховання і відповідальна за підготовку випускників до сімейного життя, була висунута в зазначений період й активно декларувалася на з'їздах КПРС і ВЛКСМ, відзначалася в постановках партії й уряду [7, с.156].

Взагалі, слід зазначити, що для радянського періоду характерне поєднання сімейної та державної системи виховання дітей, які функціонували в єдиному політичному руслі зі школою, молодіжними організаціями й іншими соціальними інститутами. Одним з важливих завдань радянської школи, як відзначено в роботах А. Антонова, В. Герасимової, І. Гребеннікова, Л. Орлової, В. Фірсова, було формування моральної готовності юнаків і дівчат до одруження й виконання ними батьківської ролі відповідно до інтересів суспільства. Обов'язковим компонентом готовності молоді до сімейного життя був високий ступінь прихильності до моральних ідеалів соціалізму; уміння ставити суспільні інтереси вище особистих, сімейних; здатність здійснювати

сімейне функціонування відповідно до прийнятих у суспільстві репродуктивних, економічних, виховних й рекреаційних еталонів [7, с. 157].

Щодо питань статеворольової соціалізації дітей і підлітків та їх підготовки до сімейного життя педагоги 60-80-х років спиралися на роботи П. Блонського та А. Макаренка. Як одна зі складових підготовки молоді до сімейного життя розглядається в концепції П. Блонського статево виховання, враховуючи, що статевий потяг розвивається паралельно статевому дозріванню і виявляється у формі кохання. П. Блонський показав, що виховання моральних якостей сім'янина включає прищеплення дітям уміння співпереживати, дружньо ставитися до представників протилежної статі, стримувати статевий потяг шляхом формування таких якостей, як скромність, сором'язливість, совісність, спілкування. До засобів статевого виховання і моральної підготовки до сімейного життя П. Блонський відносив здоровий спосіб життя батьків, статево просвіту, спільну працю юнаків та дівчат, їх заняття спортом, мистецтвами як засіб уникання сексуальних переживань, сприятливі соціальні умови, що виключають бездоглядність, вплив еротики, порнографії та інших негативних явищ [4, с. 7].

Розглядаючи сім'ю як специфічний колектив, А. Макаренко обґрунтував необхідність цілеспрямованої й систематичної підготовки підростаючого покоління до сімейного життя спільними зусиллями батьків, школи та громадськості; виховання в хлопчиків та дівчаток "позастатевого кохання" з метою вироблення в них моральних якостей сім'янина. Виявленням такого кохання він вбачав у дисциплінованості, чесності, товариськості, дружності, цнотливості, чоловічої честі. До методів моральної підготовки молоді до подружнього життя А. Макаренко відносив бесіди про кохання, шлюб, сімейні відносини, а головне – особистий приклад батьків, вихователів, дорослих, життєдіяльність в умовах колективу, праця.

Вагомий внесок у теорію та практику підготовки дітей та підлітків до сімейного життя через відповідно організоване статево виховання зробив В. Сухомлинський, вклавши в зміст виховання такі основні риси внутрішньої та зовнішньої культури сімейно-шлюбних відносин, як красу людських відносин, відповідальність кожного з подружжя за долю дітей, загальне щастя, делікатність, ніжність і турботливість у подружніх відносинах. Здійснюючи моральну підготовку старшокласників до сімейного життя під час вивчення літератури, історії, музики, співу, відомий педагог водночас проводив спеціальні бесіди зі старшокласниками, присвячені проблемам підліткового кохання та дружби, культурі поведінки закоханих, сімейно-шлюбним відносинам, особливостям молодого подружжя. Особливу увагу В. Сухомлинський приділив тому, щоб учителі, батьки, дорослі в процесі формування в старшокласників якостей майбутнього сім'янина проявляли чуйність, теплоту, душевну турботу, повагу до їх інтимного світу, підкреслюючи неприпустимим зайвий інтерес дорослих до особистого життя юнаків та дівчат та вважаючи, що спільне засвоєння духовних цінностей призводить до того, що юнак бачить у дівчині не лише людину іншої статі, а близьку і дорогу йому подругу.

У своїй педагогічній системі педагог-гуманіст розробив послідовний підхід до виховання дівчинки-дівчини-жінки-матері та хлопчика-юнака-чоловіка-батька, застерігаючи дівчат бути обачливими, не соромитися "перебирати" в

пошуках вірного та мужнього супутника життя, а в хлопців поряд із почуттям мужності, патріотизму, вірності обов'язку педагог уважав нагальною потребою виховувати почуття глибокої поваги до жінки й відповідальності за свої бажання та вчинки [5, с. 24].

Зазначені теоретичні положення знайшли своє відображення в практичній діяльності педагога-новатора в Павлиській середній школі. Так, у плані роботи Павлиської середньої школи на 1970-1971 навчальний рік для 8-10 класів В. Сухомлинським було заплановано проведення факультативного курсу "Кохання. Шлюб. Сім'я", у якому розглядалися різноманітні актуальні аспекти підготовки до сімейного життя: людські почуття і мораль; кохання як духовно-психологічна та морально-естетична сфера людського життя; кохання – початок шлюбу, сім'ї, батьківства, материнства; обов'язок, вірність та відданість у коханні; кохання і моральні зобов'язання, які це почуття покладає на чоловіка; що означає бути справжнім чоловіком у коханні (для юнака); як досягти того, щоб кохання міцніло з роками подружнього життя; господарчі турботи і відповідальність; залишити свою дружину – зрада тощо [9, с. 236].

Аналіз літератури з підготовки до сімейного життя показує, що в 60-80-ті роки вагомий внесок у теорію моральної підготовки старшокласників до сімейного життя внесла А. Хріпкова. Ґрунтуючись на ідеях П. Блонського й А. Макаренка, вона розглядає статеве виховання як цілеспрямований вплив на дітей та підлітків з метою формування в них статевої свідомості й поведінки, підготовку до шлюбно-сімейних відносин. Провідну роль у розвитку моральних якостей сім'янина вона відводить батькам, їх взаєминам з дітьми, уважаючи, що найбільш сприятливі умови для формування морального вигляду майбутніх батька й матері створюються в повній родині [4, с. 11].

Проблеми підготовки до сімейного життя в процесі дорослішання дівчат та хлопців, висвітлюючи питання соматичного та статевого розвитку, зміст і форми статевого виховання, профілактику психосексуальних порушень та шкідливих звичок, особливості психології жіночої статі, розкрито в спільних працях А. Хріпкової та Д. Колесова "Дівчинка-підліток-дівчина" (1981), "Хлопчик-підліток-юнак" (1982).

Як показала практика, згодом вітчизняною школою були створені дійсно видатні й ефективні підходи до підготовки молоді до шлюбу й сім'ї: ознайомлення на уроках і позакласних заняттях з етикою шлюбно-сімейних відносин у соціалістичному суспільстві; статева освіта молоді із залученням до цієї роботи лікарів, батьків учнів і громадськості, формування нетерпимості до статевої розбещеності; формування поважного, турботливого ставлення до жінок; практична підготовка старших школярів до ведення сімейного господарства й виховання дітей.

Під час підготовки майбутнього сім'янина активно використовувалися міжпредметні зв'язки в навчанні, наприклад, у ряді шкіл навчальна робота поєднувалася навколо таких тем, як "Сім'я в соціалістичному суспільстві", "Новий сімейний побут і жінка", "Жінка в радянській художній літературі", підкреслюючи роль родини в підготовці учнів до шлюбно-сімейних відносин. Батькам школярів відводилася активна участь у різних позакласних заходах, при цьому посилювався контроль школи зі створення сприятливих умов домашнього побуту й відпочинку учнів, їхньому оздоровленню. Роль батьків у підготовці майбутнього сім'янина розкривалася в працях О. Богданової,

Р. Гурової, В. Колбановського, І. Мар'єнко, Г. Прозорова, І. Свадковського тощо. У 1950-1970 рр. практично в усіх школах країни були введені тематичні факультативні курси, що враховували різні аспекти підготовки до сімейного життя: “Грамота материнства”, “Родинознавство” тощо; створювалися гуртки домоводства, рукоділля, догляду за дітьми; організовувалися “куточки побуту”, “куточки жінки”; проводилися семінари, етичні бесіди за матеріалами художніх творів, перегляди й обговорення кінофільмів, вечора питань і відповідей на родинну тематику, індивідуальні бесіди зі школярами [7, с. 158].

Взагалі, особливого підйому робота з підготовки молоді до шлюбу й сім'ї досягла в 80-ті рр. ХХ ст. Так, у 1983 році впроваджуються обов'язкові курси “Гігієнічне і статеве виховання” для учнів 8-х класів. Згодом колектив учених НДІ загальної й педагогічної психології АПН СРСР розробив типову програму та методичні матеріали факультативного курсу “Етика й психологія сімейного життя” для 9-10 класів. Отже, у 1985 навчальному році школа почала перехід на новий типовий навчальний план, у якому дисципліна “Етика й психологія сімейного життя” була затверджена одним з основних навчальних предметів в 9-10 класах. План видання підручників і навчальних посібників на 1986-1990 рр. передбачав забезпечення шкіл новими підручниками з цієї дисципліни (автори-укладачі: І. Гребенніков, 1986; К. Воїнова, Б. Шапіро, 1987; С. Ковальов, 1988; І. Полонський, 1990 тощо). Досвід викладання дисципліни “Етика й психологія сімейного життя” досить активно узагальнювався на наукових конференціях, де розглядалися основні напрямки спільної роботи школи, сім'ї й громадськості в умовах прискорення соціально-економічного розвитку держави; пропонувалися конкретні методи й засоби викладання основ родинного життя в радянській школі [7, с. 159].

Методика підготовки школярів до майбутнього сімейного життя, розвиток шлюбно-сімейних відносин, характеристика функцій сім'ї, аспекти готовності до шлюбу та сім'ї досить ґрунтовно розкрито в праці І. Гребеннікова “Основи сімейного життя”, яка призначена для роботи над курсом “Етика та психологія сімейного життя”.

У цей час інститут сім'ї й, зокрема, процес підготовки сім'янина досліджується філософами, соціологами, демографами, економістами, юристами, психологами, педагогами, медиками, етнографами у властивих їм ракурсах. Дослідники приходять до загального висновку про відсутність у науці інтеграційного підходу, що робить скрутним вирішення комплексних проблем шлюбу й сім'ї [8; 10]. Ще в 1978 році А. Харчевим і М. Мацковським був уведений термін “фамілістика” (від англ. family – “сім'я”), суть якого у визначенні комплексної науки про сім'ю і її складові. Сучасне бачення фамілістики має на увазі загальне позначення всіх наук, що досліджують ті або інші аспекти фамілістичних (сімейних) явищ. У вузькому змісті – це дисципліна, що займається “вивченням фамілізму як спрямованості системи взаємозалежних цінностей на сім'ю й родинний спосіб життя на рівні суспільства, соціальних інститутів, груп, індивідів; як пріоритету цінності сім'ї й дітей перед усіма іншими цінностями” [1, с. 19].

Зазначимо, що фамілістика – це галузевий напрямок соціології сім'ї, наука про сім'ю, що виділилася в 70-і роки ХХ ст. у процесі диференціації соціологічної науки. Це міждисциплінарний напрямок у соціології, оскільки вивчення проблем шлюбу й сім'ї припускає аналіз економічних, історичних,

етнографічних, юридичних, демографічних, гендерних, педагогічних, психологічних, медичних і інших аспектів.

Напрямами фамілістики є: сім'я й право (зв'язок з юриспруденцією); сім'я й здоров'я (зв'язок з медициною, фізіологією); сім'я й харчування (зв'язок з кулінарією); сім'я й виховання дітей (зв'язок з педагогікою, психологією, сексологією); сім'я й економіка (зв'язок з економікою); сім'я й мораль (зв'язок з етикою); сім'я й культура (зв'язок з етнографією, історією); сім'я й духовність (зв'язок з релігією, філософією); сім'я й статистика (зв'язок із соціологією, статистикою, демографією) [1].

У цей період 60-80-х років ХХ століття виходять наукові праці та розвідки з проблем підготовки молоді до шлюбу і подружнього життя (В. Зацепін "О жизни супружеской" (1978), "Мы и наша сім'я" (1983), "Семья" (1989), "Молодая семья: социально-экономические, правовые, морально-психологические проблемы" (1991); А. Харчев "Брак и семья в СССР" (1979); М. Вовчик-Блакитна "Підготовка молоді до сімейного життя" (1984); Л. Зюбіна та О. Храмцова "Підготовка школярів до шлюбу та сім'ї" (1985), на сторінках яких автори розкривають питання необхідності створення сім'ї, виконання родинних та батьківських обов'язків, побудови гармонійної психологічної атмосфери, місця і ролі чоловіка та жінки в шлюбі, особливостей статевого життя подружжя тощо [5, с. 28].

Але, як показала практика, впровадження курсів "Гігієнічне і статеве виховання" для учнів 8-х класів та "Етика і психологія сімейного життя" для учнів 9-10-х класів не отримало належного результату. Аналіз причин неефективності запровадження курсів показав, що до їх проведення в багатьох випадках спостерігався формальний підхід. До того ж давалася ознаки відсутності спеціалістів, адже до викладання дуже часто допускалися педагоги, зокрема молоді вчителі, котрі не мали належних умов роботи з підлітками в цій галузі, власного досвіду сімейного життя або відповідного авторитету серед учнів.

Педагоги, які багато років відпрацювали в школі, теж не мали відповідної підготовки, не могли доступно викласти матеріал і грамотно без моралізаторства говорити про нагальні проблеми міжстатевих відносин підлітків. У змісті курсу "Етика і психологія сімейного життя" рідко враховувалися реальні інтереси дітей та підлітків, не бралися до уваги індивідуальні особливості психосексуального і фізіологічного розвитку школярів, оскільки в класі діти одного і того ж біологічного віку могли знаходитися на різних рівнях статевого дозрівання. Зазвичай заняття відбувалися формально, тому окремим учням зміст матеріалу був уже нецікавим, оскільки вони були поінформовані старшими товаришами, а іншим – ще нецікавим. Це спричинило ситуацію, за якою нова дисципліна, яка повинна була стати актуальною та доцільною в шкільному курсі, виявилася неефективною і практично зникла із шкільних програм [3, с. 3].

Звісно, наше суспільство значно змінилося за останні 20-30 років: відбулися значні трансформації в ціннісних орієнтаціях молоді, її освіті, зайнятості, здоров'ї, дозвіллі, соціальній активності тощо. Тому, звертаючись до вищеназваних джерел, потрібно спиратися на ідеї, які є затребуваними в сучасному суспільстві, оскільки дозволяють зберігати найдавніший соціальний інститут – сім'ю [6].

У сучасних навчальних закладах немає спеціального курсу щодо виховання культури відносин статей, підготовки дітей та підлітків до вступу у шлюб та створення сім'ї, який було б затверджений Міністерством освіти та науки України. Проте в освітніх закладах викладаються курси "Етика", "Основи здоров'я", які опосередковано висвітлюють важливі питання для майбутнього сімейного життя.

Слід зазначити, що запропоновані В. Кравець, навчальні видання: навчальний курс "Психологія сімейного життя", навчальний посібник "Етика та психологія сімейних стосунків" (автори В. Токась, О. Плиська, Я. Фруктова), колективне видання "Сімейні цінності: практико-орієнтований посібник до навчальної програми "Сімейні цінності" (автори О. Мельник, Т. Кравченко, Л. Канішевська), "Підготовка старшокласників до сімейного життя: тренінги" Г. Хархан, мають велике значення для родинного виховання в школі.

Висновки. Одним із основних завдань суспільства є підготовка молоді до створення повноцінної сім'ї через відповідне організоване статеве виховання. Такий процес повинен ґрунтуватися на системі знань, умінь і навичок, здобутих під час навчання в загальноосвітній школі. Досвід викладання попередніх курсів щодо підготовки до сімейного життя повинен враховувати позитивні і теоретичні знання, а також по можливості позбутися помилок у практиці складання та впровадження цих курсів.

Відтак, виступаючи однією з найважливіших складових статевої соціалізації дітей та підлітків, підготовка до сімейного життя може бути забезпечена лише за умови створення науково обґрунтованої системи роботи, яка сприяла б формуванню знань з культури, етики, психології, сексології шлюбу, виховання особистісних якостей майбутнього сім'янина, обов'язково враховуючи психосексуальний аспект.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. На думку вчених, підготовка до сімейного життя повинна розпочинатися не з юнацького віку, а на багато раніше, з дошкільного, використовуючи відповідні засоби та методи. Перспективними напрямками є використання інноваційних засобів підготовки до родинного життя в школах, а також робота в школах-інтернатах та допоміжних школах, враховуючи специфіку контингенту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонов А. И. Микросоциология семьи (методология структур и процессов) : [учебн. пособие для вузов] / А. И. Антонов. – М. : Nota Bene, 1998. – 360 с.
2. Главацька О. Л. Проблема підготовки майбутніх учителів до статевого виховання учнів : автореф. дисертації на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Главацька О. Л. – Тернопіль, 2000 – 18 с.
3. Гирила О. С. Особливості підходів до дошлюбного статевого виховання учнівської молоді в російській федерації. – Вісник Запорізького національного університету. Серія: Педагогічні науки № 2 (15). – Запоріжжя, 2011.
4. Зими́на А. И. Теория нравственной подготовки старших школьников к созданию семьи в отечественной педагогике 60-80-х годов XX века: Диссертация на получение ученой степени канд. пед. наук : специальность 13.00.01 : Общая педагогика, история педагогики и образования / Зими́на А. И. – Пятигорск, 2005. – 168 с.
5. Кравченко Т. В. Статеве виховання школярів у вітчизняній педагогічній теорії та практиці 20-30 років ХХ століття: Дисертація на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01. – загальна педагогіка та історія педагогіки / Кравченко Т. В. – Кіровоград, 2009. – 198 с.
6. Підготовка старшокласників до сімейного життя : тренінги / Г. Хархан; упоряд.

В. Снігульська. – К.: Видавнича група “Шк. світ”, 2015. – 136 с.

7. Семина М.В. Подготовка молодежи к браку и семье в советской и постсоветской России. Вопросы современной науки и практики. – университет им. В. И. Вернадского – № 3 (34). – 2011. – С. 156-165

8. Современная семья: проблемы, решения, перспективы развития : мат. междунар. семинара / сост. Э.Ш. Камалдинова. – М. : Альфа-М, 2002. – 138 с. (5 Семина)

9. Сухомлинский В. А. Мудрость родительской любви / В. А. Сухомлинский ; сост. А. И. Сухомлинская, – М. : Мол. гвардия, 1988. – 304 с.

10. Хрипкова А. Г. Семья, школа, общественность – М.: Знание, 1976.

11. Харчев А.Г. Современная семья и ее проблемы / А. Г. Харчев, М. С. Мацковский. – М.: Статистика, 1978. – 210 с.

Стаття надійшла до редакції 17.02.2018